

SOCIOLOGIJA KAO DRUŠTVENA KRITIKA (ILI KRITIKA DRUŠTVA)

- T e z e -

RATKO R. BOŽOVIĆ

*Filozofski fakultet
Nikšić*

Ako sociologija pretenduje da bude nauka o objektivnom saznavanju društvene zbilje, tj. postojećeg društvenog stanja i mogućnosti razvojnih tendencija (sa pretpostavkama obaveznog tragalaštva za revolucionarno-progresivnim promjenama), onda ona, prije svega, mora biti kritička nauka – društvena kritika. Ona je inače nauka koja u svom biću, ontološki, pretpostavlja takav odnos prema društvu. Čini se da Marksova XI teza o Fojezbahu – »Filozofi su različito tumačili svijet, a stvar je u tome da se on *izmijeni*« – inauguriše sociologiju kao »novu filozofiju« koja ne smije ostati na pukoj spekulaciji, niti smije pobjeći u jednostavno opisivanje pojavnosti i jednosmjerno gomilanje činjenica – podataka potrebnih za svakodnevnu upotrebu radi popravljanja društvenih protivvrječnosti, čime u stvari produžava postojeće stanje. To ne znači da se sociologija oslobađa tumačenja društva i da samo traga za prmjennom kao mogućom temeljnom izmjenom postojećeg. Naprotiv, da bi se nešto mijenjalo i to revolucionarno, ono se mora svestrano saznavati, tumačiti i iz toga dijalektički negirati. A, kada se sociologija tako postavlja prema svom predmetu izučavanja ona postaje društvena kritika jer hoće kritiku društva, u cilju društvenog progressa sa razvijenim humanizmom društvenih odnosa i u cilju građenja društvenih pretpostavki za ostvarivanje mogućnosti stvaralačkog samoodređivanja svakog čovjeka. Jedino takvu sociologiju treba da prihvata društvo koje za cilj bira Marksovo buduće društvo kao »podruštvljeno čovječanstvo« u savezu sa oposredovanom prirodom. Takva teorija je neophodna socijalističkoj praksi, što će reći Ernst Bloh: »stvarna praksa ne može da učini ni korak a da se u ekonomskom i filozofskom smislu ne obavesti kod teorije, one napredne. Stoga, kada god nije bilo socijalističkih teoretičara, svaki put je postojala opasnost da se izgubi upravo kontakt sa stvarnošću, s onom koju nikad ne treba tumačiti šematski i simplicistički, ako praksa treba da se sprovede na socijalistički način.«¹ Bloh očigledno ne misli na one teoretičare koji teoriju podređuju postojećoj ideološkoj praksi vladanja ljudima.

Nameće se jedno značajno pitanje odnosa teorije, nauke, kao i teoretičara, naučnika sa postojećom političkom praksom. U našem društvu postoje implicite i eksplicite određeni nesporazumi između ove dvije sfere društvenog života. Ali postoji između teoretičara i birokratije i jedan međusloj »upotrebljive inteligencije« koji pokušava da na razne načine pomogne liječenju društvene krize, a uz to nerijetko pomaže sebi (uključivanjem u društvenu hijerarhiju). Inteligencija koja se suprotstavlja postojećem društvenom stanju i kretanju ostaje »prazan

¹ Ernst Bloh: *Marksove teze o Fojezbahu*, »BIGZ«, Beograd, 1976, str. 60.

hod« u društvenom prostoru koji diktira oficijelna političko-društvena strategija sa čestim društvenim reformama sve u cilju promjena ali bez radikalnog pomaka. Za ovu inteligenciju je rezervisana konotacija disidentstva od strane zvanične ideologije, što se dalje prenosi i čak interiorizuje kod vjernih i opreznih. Istovremeno, postoji i druga strana medalje – modernost konotacije disidentstva – u nju se dobrovoljno uključuju i oni koji joj više pripadaju emocionalnom stranom svog bića nego svojim intelektualnim pripadništvom. Dekartova misao *cogito, ergo sum* pervertira u *sum, ergo cogito*. Unutar intelektualne zajednice (Tenis) javljaju se razlazi, ponekad i razori, kada se poremeti jedno-mišljenje i jedno-djelovanje (primjeri: praxis-filozofa povodom osnivanja međunarodnog časopisa *Praxis International*, sukob između »marksista« i »branilaca analitičke filozofije«, iskakanja određenih književnika kao Vesne Parun iz književnih oficijelnih organizacija, ili isključivosti prema svom sabesjedniku u polemici između književnih stvaralaca – N. Miloševića i M. Bulatovića, sve do euforije »promjenljive« podijeljenosti republičkih i pokrajinskih udruženja književnika oko izbora predsjedavajućeg u Savezu književnika Jugoslavije).

Na drugoj strani u sferi politike, pored partikularističkih interesa republika i pokrajina u vezi (ne)usaglašavanja o ključnim pitanjima i problemima jedinstva i izlaska društva iz krize, javlja se bar fenomenološko jedinstvo o neprihvatanoj kritici ni od svojih prethodnika (na primjer, V. Dediđer, S. Vukmanović, M. Todorović i dr.). Takođe, priznavanje grešaka, čak anonimnih, putem rehabilitacije nekadašnjih aktivnih političara – »stradalnika« (Zanko) javlja se uzdržano i polovično kao da će to uzdrmati u temelju monolitnost sistema. Ne razumijeva se da se sistem najbolje brani svojim dobrim stranama od kojih je jedna i njegovanje slobode kritike u društvu.

Ovakav društveni kontekst sprečava istinski dijalog, time i društvenu kritiku kao kritiku koja sobom nosi mogućnosti prevladavanja društvene krize sa svim protivrječnostima, krizu koja sve više nagrizava društveno biće odvođeci ga u sve veći regres.

Kada je u pitanju odnos između stvaralačke inteligencije i oficijelne politike onda je za analizu interesantna pojava da »neutralna« ili »suprotstavljena« inteligencija ne prihvata profesionalno uključivanje stvaralačke inteligencije u političku sferu društva. Uglavnom stvaralačka inteligencija ne stoji na stanovištu rehabilitacije Platonove ideje da filozofi treba da upravljaju društvom, čak ni u demokratskim odnosima u društvu, ali sigurno stoji na stanovištu da veće intelektualne sposobnosti političara ne bi smetale društvu. Još je društveno potrebno da zvanična ideologija otvori procese slobode mišljenja i kritike stvaralačkoj inteligenciji sa tolerancijom dijaloga. Time će se sve više ostvarivati uzajamna težnja jednog drugom mišljenja i stvarnosti. Činjenica je da su ideju komunističke ljudske zajednice iznijeli genijalni intelektualci, a istovremeno su stalno nastojali da sretnu duhovno i materijalno oružje te su bili protiv izdvajanja duhovne avangarde od subjekta revolucije. Poznato je da je Lenjin formirao intelektualne štabove – vođe partije i društva u mladoj sovjetskoj državi na čemu mu je zamjerala Roza Luksemburg, sve zbog opasnosti birokratskog odvajanja te elite od pokreta. Ti uputi opreznosti Roze Luksemburg realizovali su se u političkoj praksi, čak daleko iznad pretpostavljenih mogućnosti, kod Lenjinovog nasljednika kao vrhovnog vođe koji je bio *spiritus agens* svih mogućih ideja (iako bez stvaralačkog marksističkog pokrića) i njihovih ostvarenja u praksi.

Može se postaviti hipoteza – zašto inteligencija zamjera postojećoj političkoj kadrovskoj kombinatorici na neadekvatnom vođenju računa o angažovanju sposobnijih na društveno odgovorne funkcije, a istovremeno ima odbojan stav prema svim onim »svojim otrgnutim predstavnicima koji se nađu u političkim forumima«. Odgovor može ležati u tome što ti intelektualci angažovani u politici obično političkom promocijom odlože svoje intelektualno oružje, automatski zamjenjujući autoritet istine istinom autoriteta. Prema tome, to nijesu stavovi opozicije radi opozicije, nego realno-kritički odnos prema funkcionalistički i konformistički opredijeljenom političaru-intelektualcu. Dovoljno je posmatrati takve predstavnike i jasno uvidjeti kako se kod njih intelektualna oštromnost i radikalna kritičnost gube pred naletom karijerističkih aspiracija, koje kod nekih poprimaju za i sa uspinjanjem geometrijsku progresiju. Slično se dešava sa političarima – radnicima i političarima-omladincima. Bježeći od svoje delegatske baze u političke vrhove, sa vječitim strahom od povratka pređašnjoj egzistenciji, stalno se prilagođavaju novim uslovima da bi ostvarili konačni odlazak iz starih uslova. Time oni gube ulogu posredovanja u razvlašćivanju birokratije i oslobađanju radničke klase, odnosno mladih. Kvantitativni rast predstavnika ovih društvenih grupa u raznim političkim i drugim organizacijama (o čemu se puno govori u našem društvu ali se manje ostvaruje) ne obezbjeđuje nužno i novi kvalitet. Ako se tom rastu dodajemo legitimitet odlučivanja i obaveznog završavanja jednog mandata vraćanjem delegata u njegovu egzistencijalnu i delegatsku bazu, onda bi takvi predstavnici sigurno više razvlašćivali ne samo svoju funkciju nego i funkcije profesionalne birokratije. No, i u takvim uslovima ne može se izbjegavati dvosmjerno odgovorna participacija predstavnika i u bazi i u predstavničkoj instituciji. I od takve moguće prakse može se očekivati doprinos u prevladavanju birokratske strukturiranosti.

Marksovu kritiku *svoga postojećeg* ne možemo rezervisati samo na klasični kapital odnos, tj. vrijeme u kojem je nastala. U nas je ova misao kao potrebna društvena praksa reafirmisana od strane praxis – mislilaca, a istovremeno proskribovana ideološkom sviješću sve od njenog pojavljivanja pa do danas. Marksovu kritiku *svoga postojećeg* treba promišljati kao kritiku prema spolja (društvu, drugom čovjeku), ali i kao kritiku prema unutar (prema sebi – kao autokritiku). Sa ovakvim promišljanjem kritike *svoga postojećeg* njeno izvorno značenje čuva se od redukcionizma na totalnu destrukciju predmeta kritike. U stvari, ona je dijalektička negacija postojeće stvarnosti u cilju stalnog prevazilaženja te stvarnosti, a sve radi ostvarivanja razvojnih društveno-humanističkih procesa. Takva kritika nije nezavisna od Marksove fundamentalne kategorije *prakse* kao vječite čovjekove potrebe za samoostvarivanjem putem stvaralačkog i spontanog samoizbora – samodjelovanja. Time kritika *svoga postojećeg* ima mjesto i u daleko humanijim odnosima društvene zajednice kao ljudske zajednice, jer ona podstiče kako opšti društveni razvoj tako i razvoj svakog pojedinca. Ali, da takva kritika ne bi ostala samo u granicama igre slijepih čula, potrebno je ostvarivati društvenu promociju preko njenog opredmećenja u realnoj društvenoj praksi, praksi kao promjeni. Dalje, kritika *svoga postojećeg* ne može potpuno egzistirati bez svog osnovnog preduslova – slobode kritike. A, sloboda kritike podrazumijeva i promašaje u kritici jer uostalom ljudsko biće ne misli kompjuterski, niti svoje mišljenje može okončati. Stalno zalaganje za »konstruktivnu kritiku« ali sa birokratskom prismotrom češće ostaje iza istine nego zalaganje za slobodnu kritiku koja pod

razumijeva i moguće promasaje. Inače, birokratska racionalnost daleko bolje zna (ili hoće da zna) za održavanje izvrnute slike stvarnosti nego što zna za snagu argumenata. U takvoj konstelaciji odnosa sociologija ne može ostati po strani ako pretenduje na jedno od svojih bitnih svojstava, tj. da bude kritička nauka.

Kada je u pitanju autokritika i njeno postavljanje u društvu kao vrijednosne orijentacije ne može se zaobići pitanje njene interiorizacije kako ne bi ostala samo fenomen koji je (posebno kod birokratije) daleko više u funkciji održavanja status quo-a nego što vrši revolucionarno mijenjanje u društvu ili kod individue. Birokratija zna za svoj način autokritike, kako neko dobro zapazi, kritikujući sebe zauzima prostor opozicionim stavovima i tako sebe dovodi do neke vrste paroksizma postajući iako samo pojavno *sama sebi opozicija*. Takvim načinom kritike ona svoj status učvršćuje, ili bar održava, dok društveni problemi promiču pored nje i udaraju po glavi potčinjene i poslušne zamagljujući im samosvijest o svojoj ugroženoj i elementarnoj egzistenciji. To se reflektuje na opšte društveno stanje koje sve više liči na anomiju. Ako bi se u društvu uspostavljala autokritika prema hijerarhijskoj skali društvenih statusa, tj. povećano praktikovanje autokritike kako u intenzitetu tako i u otvorenosti kod svih pojedinaca i društvenih grupa koji zauzimaju veći, tim i odgovorniji društveni položaj, društvo bi se više demokratizovalo, a istovremeno bi se više utereljivala odgovornija dužnost u izvršavanju društveno značajnih uloga pojedinaca i grupa. Za razliku od autokritike, kritika bi trebalo da ima obrnuto usmjerenje. Ali, autokritika i kritika ne bi smjele ostati samo na pukom pražnjenju – verbalistici – koje samo opušta društvenu tenziju i produžava postojeće stanje. Zato je potrebno zaživljavanje legitimnog narodnog suvereniteta koji može uvijek koristiti instituciju opoziva svojim društveno-političkim predstavnicima. Tada bi se javljao sasvim drugačiji poredak vrijednosti u društvu jer bi izabrani predstavnici bili odgovorniji pred onima koji su ih izabrali i učinili ih da ih predstavljaju. Suprotno tome: »Tamo gde je javni život proteran u podzemlje i osuđen da tavori po kafanama i kuloarima kao 'javno mnjenje' obezglavljene, 'usamljene gomile' i gde je birokratija nametnula svoj stil života – tajnosti i jedne jedine dopuštene službene istine – socijalizam gubi svoju prirodnu duhovnu bazu autokorekcije i autokritike.«²

Sociologiji kao kritici društva nameće se u okviru predmeta istraživanja stalna potreba da otkriva sve društvene protivvrječnosti kao prepreke koje sprečavaju demokratizaciju društvene kritike. No, ona ne može ostati samo na toj otkrivačkoj funkciji, nego se mora praktično angažovati u borbi za ostvarivanje društvene kritike. Tek tada sociolozi neće bježati na neutralna društvena područja, radi »mira u kući«, ali prije svega, radi sigurnosti svoje egzistencije. Sociolozima, takođe, nije imanentno angažovanje na liječenju i popravljanju društvenih protivvrječnosti a bez revandikacije društvene potrebe za radikalnim promjenama. Kako se tek može pravdati uloga one sociologije ili onih sociologa koji se angažuju kroz birokratski sistem da tobože doprinose društvenom razvoju, ali sa obaveznom orijentacijom eliminacije radikalno kritičke sociologije?

Kada je riječ o današnjim protivvrječnostima jugoslovenskog društva sa oblicima izrazite krize u svim pravcima mogućeg revolucionarnog progressa onda se pred sociologijom i sociolozima otvara ogromno polje za otkrivanje širokih determinističkih spletova koji su uslovljavali a i dalje uslovljavaju ovakvo stanje u društvu.

² Ljubomir Tadić, *Poredak i sloboda*, »Kultura«, Beograd, 1967, str. 222.

Zato se sociolog kao čovjek, mislilac ili istraživač nalazi pred jasno određenom društvenom potrebom i pred vrijednosnom orijentacijom tragalашtva za istinom i njenim saopštavanjem. A, takav odnos i stav ne može bez temeljne društvene kritike. Uostalom, to traži svaki društveni progres, pogotovo progres koji hoće revolucionarni kvalitet. Koliko god ne možemo zaobilaziti ekonomsku krizu koja stalno regresira, ipak se čini da se nalazimo pred najvećom krizom društveno regulisanih i osobno usvojenih vrijednosti. Uostalom, i ekonomska kriza može biti posljedica poremećenog sistema vrijednosti u društvu. Dovoljno je pomenuti zapostavljeno vrednovanje kreativnog i stvaralačkog rada kao osnovnog pokretača trenda društvenog razvoja. Partikularizam političko-ekonomske strategije sve od globalnog društvenog nivoa pa do lokalnih društvenih zajednica ni najmanje nije nezavisan od opšte vrijednosne orijentacije društva. U takvoj konstelaciji društvenih odnosa javlja se u našim uslovima jedna čudnovata isforsirana *merkantilna orijentacija* – stalno insistiranje na izvozu da bismo skupo kupili konvertibilnu valutu od onih kojima je još skuplje moramo vratiti. A, odakle progresivni izvoz bez osvajanja kvantiteta i kvaliteta proizvodnje? A, odakle osvajanje kvantiteta i kvaliteta proizvodnje bez valorizacije kreativnog i stvaralačkog rada? Kritičko preispitivanje poremećaja istinskih vrijednosti u društvu s ciljem zaokreta društvenog i ljudskog razvoja mijenjalo bi ekonomsku osnovu i društvenu strategiju. Đorđije Uskoković kada analizira krizu savremenog jugoslovenskog društva ističe da je ta kriza široka, višeslojna i višestruka. Pri tome, on veoma inspirativno razlaže slojevitost te krize po rangu uticaja i prema učinjenim posljedicama na društvo, te je prvo, po njemu, ideološko-politička, zatim moralno-vrijednosna a tek na trećem mjestu ekonomska (privredna) kriza.³ Slažemo se sa Uskokovićem u redoslijedu ovih činilaca kada su u pitanju uzroci krize, ali kada su u pitanju posljedice, posebno mogućnosti njihovog vremenskog prevladavanja – onda mislimo da je najteža vrijednosna kriza (ne samo moralno-vrijednosna). Pri tome ovdje se ne može obrazlagati širina sistema vrijednosti za sve oblasti društvenog bića, kao ni obrazlagati kakve i kolike posljedice izaziva u društvu neutemeljenost vrijednosnog sistema.

SOCIOLOGY AS A SOCIAL CRITIQUE (OR CRITIQUE OF SOCIETY)

– Thesis –

RATKO R. BOŽOVIĆ

Sociology is immanently a social critique. By exposing sociological contradictions, by the same must contribute to surmounting them. Therefore, sociology and sociologists cannot remain as passive observers of the contemporary state, on the contrary, they should be an involved intelligentsia, trying to search for possible social changes (as well as revolutionary changes) from their objective interpretation of social reality. Only with such an approach to the subject under study, can sociology see and understand human existence in society as a human community. For this reason every conscious sociological move which relates to sociology in the neutral social area, presents a shortened access to those fields interested in sociology. But what to say for those current sociological apologists, who possessing a compulsory restraint for sociological-oriented values which act as a social critique, with such an attitude, they attain political careers?

³ Đorđije Uskoković, *Društvena kriza i svest mladih u krizi, Omladina i društvene krize* (Zbornik radova, »Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu«, »Sociološko društvo Srbije«, »Centar za idejni rad SSO Beograda«, »Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost PK SSOJ«, Beograd. 1983. str. 36-47.